

‘सिकोफाइभ’ कथामा प्रजाति, परिवेश र क्षण (Subnationalities, Surroundings and Circumstances in the Story 'Sikofive')

गौरीसरा गुरुङ^१

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन साहित्यको समाजशास्त्रसँग सम्बन्धित छ। प्रजाति, परिवेश र क्षण साहित्यको समाजशास्त्रीय चिन्तन परम्परामा हिप्पोलाइट तेनद्वारा प्रतिपादित समाजशास्त्रीय अवधारणा हो। यसले समाजको भौगोलिक, आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक परिवेशले कृतिमा कसरी प्रभाव पार्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्दछ। बिना थिडद्वारा लिखित ‘सिकोफाइभ’ कथा २०७७ सालमा प्रकाशित याम्बुनेर कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ। यस कथामा मङ्गोल प्रजातिकी महिलाले पितृसत्तात्मक समाजमा आफ्नो अस्तित्व रक्षाका लागि गरेको कठिन सङ्घर्षको दर्दनाक यथार्थ चित्रण गरिएको छ। कलकत्ताको वेश्यालयमा बेचिएकी नेपाली चेलीले आफ्नो जन्मभूमि नेपाल फर्केपछि पितृसत्तात्मक समाजमा पुनःस्थापित भएर बाँच्न र आफ्नो अस्तित्व रक्षा गर्नका लागि गरेको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक अवस्थाको सन्दर्भलाई क्षणको रूपमा, हेटौँडा, पशुपति नगरको समाजमा सङ्घर्षपूर्ण जीवन बाँचिरहेकी महिलालाई मङ्गोल प्रजातिकी महिलाका रूपमा प्रस्तुत गर्दै साहित्यिक कृतिमा समाजको भौगोलिक, आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक परिवेशको प्रभाव पर्ने कुरालाई कथामा चित्रण गरिएको छ।

शब्दकुञ्जिका : प्रजाति, परिवेश, क्षण, समाजशास्त्र, संस्कृति, मङ्गोल।

विषयपरिचय

बिना थिडतामाडको ‘सिकोफाइभ’ कथा याम्बुनेर कथासङ्ग्रह (२०७७) सालमा प्रकाशित भएको हो। सिकोफाइभ कथामा कलकत्ताको वेश्यालयमा बेचिएकी मंगोल प्रजातिकी महिलाले आफ्नो जन्मभूमिमा फर्केपछि यहाँको पितृसत्तात्मक समाजमा मान्छे भएर बाच्न गरेको कठिन सङ्घर्षलाई चित्रण गरिएको छ। उनको छुकी कथासङ्ग्रह (२०६९), रातो घर कवितासङ्ग्रह (२०७२) र याम्बुनेर कथासङ्ग्रह (२०७७) लगायत फुटकर लेख रचनाहरू पनि प्रकाशित छन्। यस कथामा मध्य नेपालको मकवानपुर जिल्लाको हेटौँडा वरपरको परिवेशमा मङ्गोल प्रजातिकी महिला पात्रको अवस्थालाई देखाइएको छ। बाध्यतावस कलकत्ताको वेश्यालयमा बेचिन बाध्य नेपाली महिलाले भारतको वेश्यावृत्तिको अँध्यारो कोठाबाट बाहिरिए पनि उनलाई आफ्नै समाजमै पुनःस्थापित भएर बाँच्न र आफ्नो अस्तित्व रक्षाको लडाइँसँगै उनले भोग्नुपरेको पितृसत्ता, सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक र मानसिक अवस्थाको चित्रण कथामा गरिएको छ।

^१ विद्यार्थी, दर्शनाचार्य-विद्यावारिधी तह, त्रिवि, कीर्तिपुर, नेपाल, इमेल: 2073gauri@gmail.com

सिकोफाइभ कथामा नेपालको राजनैतिक इतिहासमा परिवर्तनका लागि गरिएका विभिन्न आन्दोलनहरूमा किन महिलाहरूको सहभागिता कम देखिएको छ ? भन्ने कुरा अप्रकटित रूपमा प्रस्तुत भएको छ । मङ्गोल प्रजातिका महिला माथिको शोषण, दमन, विभेद र हिंसाको घनत्व किन आर्य महिलाका तुलनामा बढी छ ? भन्ने प्रश्नको निचोडमा नेपाली पितृसत्ता र यहाँको वर्गीय र जातीय पक्ष देखिएको छ । “नेपालका विविध महिलाहरू एकभन्दा बढी ‘मार’ मा परेको दाबी पाइन्छ । उदाहरणको लागि खस-पर्वते, दलित महिला वर्गीय, जातीय र लिङ्गीय शोषणमा छन्” (राई, २०७७, पृ.९) । यो तथ्यलेनेपाली समाजमा मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरूआर्य महिलाका तुलनामा सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रूपलेस्वतन्त्र देखिए पनि जातीय, वर्गीय र लिङ्गीय हिसाबले चेपुवामा परेका छन् । उनीहरू अस्तित्वको लडाइँमा राज्यसत्ता र पितृसत्तासँग निरन्तर सङ्घर्षरत छन् । कथाकी प्रमुख पात्र मङ्गोल प्रजातिकी छम्पेनी दिदीको भट्टीको परिवेश र उनकी ११ वर्षकी छोरी कृष्णमाथि जर्बजस्ती गर्न खोज्ने नारायण भा र बलात्कार गरेर उसको जीवन नै नरकपूर्ण बनाउने सिरमान बुढाजस्ता पात्रहरूले यो तथ्यलाई उजागर गरेका छन् ।

मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरू आर्य महिलाका तुलनामा स्वतन्त्र हुनुमा उनीहरूको जीवनप्रतिको सोच, विश्वास र दृष्टिकोण नै हो । नेपालीहरू कुनै कुराको तालिम लिनुपर्छ भन्नेमा विश्वास गर्दैनन् । पेसा फाइदाजनक भएमा मानिस लज्जाबोध गर्दैनन् । उनीहरूआफ्नो काममा सन्तुष्ट हुन्छन् र आफ्नो परिवार वा जातमा आधारित पेसालाई जोगाइराख्न प्रयत्नशील हुन्छन् (विष्ट, २०७६, पृ.१२७) । डोरबहादुर विष्टको भाग्यवाद र विकास पुस्तकको यो साक्ष्यले अधिकांश मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरू परम्परागत सिपलाई अपनाएर आफूलाई आर्थिक रूपमा सक्षम बनाउन किन सफल देखिन्छन् भन्ने कुराको पुष्टि गरेको छ । मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरूआफ्नो पेवाबाट वा सगोलकै सम्पत्तिबाट पनि घरायसी कच्चा पदार्थहरूबाट विभिन्न सामग्रीहरू बुन्ने, बनाउने र विभिन्न अन्नहरूबाट रक्सी बनाएर बेचेर पनि जीवन गुजारा गर्न सक्षम हुन्छन् । उनीहरूमा कुनै पुरुष वा लोनेले छाड्दैमा आफूलाई त्यति कमजोर नठान्नु र जीवन बाँच्ने उत्साह भइरहुनु उनीहरूको जीवनप्रतिको सोच, दृष्टिकोण र प्रजातिगत विशेषता नै हो । यद्यपी मङ्गोल प्रजातिकै भए पनि सिरमान बुढामा महिला शरीरलाई केवल भोग्या वस्तुको रूपमा मात्रै देख्नु, राजा र हिन्दू धर्मप्रतिको आस्था अधिक हुनु र पञ्चायती यवस्थाको सर्भथन गर्नु नेपाली पितृसत्ताको गहिरो प्रभाव हो ।

प्रस्तुत अध्ययन मूलतःफ्रान्सेली चिन्तक हिप्पोलाइट तेनको प्रजाति, परिवेश र क्षणसम्बन्धी सिद्धान्तका आधारमा मात्र विप्लेषण गरिएको छ । पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको यस अध्ययन कार्यमा बिना थिड तामाडको ‘सिकोफाइभ’ कथामा के कस्ता प्रजाति, परिवेश र क्षणको चित्रण गरिएको छ भन्ने मूल समस्यामा केन्द्रित भई उक्त कथामा प्रतिबिम्बित प्रजाति, परिवेश, क्षण र युगीन चेतनाको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ । प्रस्तुत कथालाई समाजशास्त्रीय दृष्टिले विश्लेषण गर्ने क्रममा प्रजाति, परिवेश र क्षणको अध्ययन गरिएको छ ।

प्रजाति, परिवेश र क्षणको सैद्धान्तिक पर्याधार

तेनले साहित्य कुनै भावावेगको क्षणको एकलो अनुभूतिमय तरङ्ग होइन, यो त समय र समाजको अनुभवको प्रस्तुति हो भनेर व्याख्या गरेका छन् । उनले कृति कुनै एक व्यक्तिको कल्पना क्रिडा मात्र नभएर समकालीन

रीतिरिवाजको पुर्नलेखन र एक विशेष प्रकारको मानस अभिव्यक्ति मानेका छन्। कार्यकारण सिद्धान्तको आधारमा साहित्यको उत्पत्तिको सन्दर्भलाई जोड्दै सामग्रीको कारणको खोजी गर्ने तेनले साहित्यको सामाजिक सन्दर्भको वस्तुपरक व्याख्या गरेका छन्। कला र साहित्यका कृतिलाई सामाजिक उत्पादन मान्ने तेन पहिला उत्पादनमा ध्यान दिन्छन् र तत्पश्चात् उत्पादनको परिस्थितिमा ध्यान दिन्छन्। (ढकाल, २०७८, पृ.१३)

प्रजाति

कला जुन मानसिकताबाट उत्पन्न हुन्छ त्यो मानसिकता कसरी बन्छ? भन्ने प्रश्नको उत्तर खोज्दै प्रजाति, पर्यावरण र क्षणको महत्त्वपूर्ण सिद्धान्तको निर्माण गर्नु नै तेनको समाजशास्त्रीय सिद्धान्तको केन्द्रीय मान्यता हो।

तेनका अनुसार साहित्य प्रजातिको पद चिह्नको आधार हो। साहित्य समाजबाट पृथक्करहन सक्दैन। यो लेखकको समकालीन समाजका प्रजाति र उनीहरूको व्यवहार तथा स्वभावको प्रभावबाट सिर्जना हुन्छ (श्रेष्ठ, २०७१, पृ.७२) यसर्थ साहित्यको समाजशास्त्रीय चिन्तनमा तेनले सबैभन्दा बढी महत्त्व दिएको पक्ष प्रजाति हो। प्रजातिअन्तर्गत व्यक्तिको सहज वंशानुगत विशेषता, मानसिक बनावट र शारीरिक संरचना रङ्ग तथा मानसिक पक्षलाई राखेका छन्। एक प्रजाति देश कालको दृष्टिबाट कसरी टाढाटाढा फैलन्छ तर पनि उसमा समान विशेषता हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा उनले आर्यको उदाहरण दिएका छन्। प्रजातिको चरित्रगत विशेषता भनेको नै जलवायु, माटो र इतिहासको महान घटनाको उपज हो। चरित्रको मूल विशेषता प्रजातिको विशिष्ट चेतना र सोन्दर्यानुभूतिमा प्रकट हुन्छ। प्रजातिअनुसार नै सौन्दर्यको आदर्शको विकास हुन्छ।

साहित्य चिन्तनको लक्ष्य मानव जाति तथा प्रजातिबारे जान्नु हो कृतिका सर्जक र कृतिमा व्यक्त भएको मानवका बारेमा जान्नका लागि साहित्यको अध्ययन आवश्यक छ।

परिवेश

तेनका अनुसार प्राकृतिक परिवेश मुख्य हो र त्यसभित्र सामाजिक परिवेश समेटिन्छ। मानिसको वरिपरि प्रकृति हुन्छ। समाज हुन्छ उसको आदिम प्रवृत्ति तथा प्रजातिको विशेषता भौतिक, सामाजिक परिस्थिति घटना आदिबाट ऊ प्रभावित हुन्छ।

तेनका अनुसार यस संसारमा मानिस एक्लो हुँदैन। उसका चारैतिर प्रकृति हुन्छ, समाज हुन्छ, मानिसका आदिम प्रवृत्ति तथा प्रजातिगत विशेषता भौतिक सामाजिक परिस्थितिहरू तथा घटनाहरूबाट प्रभावित हुन्छ। त्यस्ता घटनाहरू कहिले पुष्ट हुन्छन् भने कहिले तिनमा परिवर्तन हुन्छ (पाण्डेय, सन् १९८९, पृ.१२५)। मानवीय बुद्धि निर्माणको महत्त्वपूर्ण पक्ष परिवेश हो। प्राकृतिक अवस्था तथा परिवेशका कारण मानवीय स्वभावमा पनि बदलाव आउने क्रमले निरन्तरता पाउँछ। तेनले प्राकृतिक परिवेशअन्तर्गत जलवायु भूगोललाई जोड्दै आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक परिवेशको साहित्यमा पर्ने प्रभावको पनि उल्लेख गरेका छन्।

क्षण

क्षणको सर्वाधिक र निरन्तर प्रयोग काल, युगविशेष र युग चेतनाको अर्थमा गरिएको छ। लेखक आफू बाँचेको युग र परिवेशको प्रभाव कृतिमा परेको हुन्छ। तेनले युगलाई निश्चित समय, युग र त्यसको चिन्तनको रूपमा व्याख्या गरेका छन् (श्रेष्ठ, २०७१, पृ.७४) वा कुनै पनि युग अगाडि बढ्नका लागि विचारको आवश्यकता हुन्छ र हरेक युगका केही आफ्ना विचार हुन्छन्। त्यसमा रहेको बौद्धिक स्वरूपका कारण त्यो सदियौंसम्म

जीवित हुन्छ । हरेक विचार एउटा लामो समयपछि बिस्तारै हास हुँदै जान्छ र अर्को नयाँ विचार विकसित भएपछि त्यो प्रधान विचार बन्छ । स्थापित नयाँ विचारले नयाँ युगको थालनी, बिस्तार र विकास गर्दै अगाडि बढ्छ । युनिर्माणको क्रममा संस्कृति र साहित्यको परम्पराको धारण पनि समावेश छ । यसमा तेनले परम्परा र समकालीनता राष्ट्रिय प्रतिभा तथा समकालीन सन्दर्भका बिच सम्बन्धबाट संस्कृति तथा कला साहित्यको विकासप्रक्रियातर्फ सङ्केत गरेका छन् ।

‘सिकोफाइभ’ को आख्यान सन्दर्भ

सिकोफाइभ कलकत्ताको वेश्यालयबाट रोग लागेर जन्मभूमि नेपाल फर्किएकी मंगोल प्रजातिकी महिलाको कथा हो । उनले पितृसत्तात्मक समाजमा मान्छे भएर बाँच्न र आफ्नो अस्तित्व रक्षा गर्नका लागि गरेको सङ्घर्षकथामा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाकारले चालिसको दशकमा कलकत्ताको वेश्यालयबाट नेपाल फर्किएपछि छम्पेनी दिदीले समाजमा पुनः स्थापित भएर नयाँ जीवनको सुरुवात गर्ने क्रममा भट्टी पसल सञ्चालन गरेको सन्दर्भ र सङ्घर्षबाट कथाले पूर्ण आकार प्राप्त गरेको छ । महिला त्यसमाथि पनि मङ्गोल प्रजातिकी महिला भएकै कारण छम्पेनी दिदीले जीवनमा भोग्नु परेका पीडाहरूको गहिराई निकै गहिरो छ ।

कलकत्ताबाट ११ वर्षीया छोरी कृष्णालाई लिएर पशुपतिनगरमा आएकी छम्पेनी दिदीले भिनिष्टाले बारेको सानो भट्टी पसलमा गर्मी, जाडो नभनी रक्सी, सुकुटी बेचेर छोरी पढाउँदै जीवन निर्वाह गरिरहन्छिन् । देशमा सबै दलहरू मिलेर बहुदलीय व्यवस्थाका लागि लडिरहन्छन् । २०४६ साल फागुन ७ गतेदेखि सुरु भएको आन्दोलनमा जनताहरू स्वतस्फूर्त रूपमा सडकमा उर्लिन्छन् । तर परिवर्तनको यस्ता आन्दोलन र उपलब्धिहरूले छम्पेनी दिदीहरू जस्ताको जीवनमा खासै परिवर्तन ल्याउन सक्दैन । बरु उनी आफूले भोगेको पीडा छोरीले भोग्न नपरोस् भन्ने कुरामा सचेत रहँदा रहँदैउनको छोरी कृष्णा हजुरबुवा उमेरको ६८ वर्षिय सिरमान थिडबाट बलात्कृत हुन्छिन् र देशमा प्रजातन्त्र आएको बिहानै छम्पेनी दिदी र उनकी छोरी कृष्णा बसिरहेको थातथलो छोडेर हिँड्न बाध्य हुन्छन् ।

यसरी हेर्दा कथामा उत्पीडनको दोहोरो चेपुवामा परेकी मङ्गोल प्रजातिकी महिला, फागुन, चैत महिनामा तराई-मधेसको गर्मी परिवेश र २०४६ सालको युगबाटै कथा निर्मित छ । आकारका हिसाबले मध्यम खालको यस कथामा प्रजाति, परिवेश र क्षणको प्रचुरता रहेको छ । नेपालको चेलीबेटी बेचबिखनका तथ्याङ्क र तामाङ इतिहासलाई अन्तर्सम्बन्धित गरेर हेर्दा छम्पेनी दिदी तामाङ समुदायकी पात्र हुन् भन्ने सहज अनुमान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत आलेखमाप्रजाति, परिवेश र क्षणको आधारमा ‘सिकोफाइभ’ कथाको अध्ययन गरिएको छ ।

‘सिकोफाइभ’ कथामा प्रजातिगत स्थिति

नेपाल विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी र धर्मावलम्बीहरूको बसोबास भएको मुलुक हो । यहाँका सबै जातजातिका आ-आफ्नै धर्म, संस्कृति, आस्था र विश्वास रहेका छन् । आर्य प्रजाति र मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरूको जीवनप्रतिको आ-आफ्नै सोच र दृष्टिकोण रहेका हुन्छन् यसै सन्दर्भमा प्रस्तुत कथा ‘सिकोफाइभ’ कथामा महिला त्यसमाथि पनि मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरूले दोहोरो चेपुवामा च्यापिएर आफ्नो अस्तित्व रक्षाको लागि गर्नुपरेको सङ्घर्षको यथार्थमा केन्द्रित रहेको छ । “मकवानपुरको पशुपतिनगरको मेनरोड उत्तर दक्षिण भएर बगेको थियो । त्यहीँ कच्ची रोडमा थियो छम्पेनी दिदीको रक्सीको भट्टी पसल । भट्टीमा रक्सीको आयातन छर्चल्कन थालेको चारवर्ष बितिसकेको थियो (पृ. १०) छम्पेनी दिदीले भट्टीलाई भिनिष्टाले बारेकी थिइन् । अलग्गै सानो खोला बनाएकी थिइन् । (पृ. ३९)” माथिको साक्ष्यमा कलकत्ताको वेश्यालयमा जबर्जस्ती

बेचिएर रोग लागेपछि आफ्नै जन्मभूमि नेपाल फर्केकी छम्पेनी दिदीले जीवनसँग हार खाएकी छैनन् । उनले आफूमा भएको रक्सी पार्ने परम्परागत सिपको प्रयोग गरेरै ११ वर्षिया छोरी कृष्णासहित पशुपतिनगरमा आफ्नै मेहनतले सानो भट्टी पसल र खोला पनि बनाएकी छिन् । जब महिलाहरू परनिर्भरता त्यागेर आफ्नै कडा मेहनतले जीवनका सारा बोझ पुरुषको भर नपरी एकलैले उठाउन थाल्छन् तब उनीहरूको जीवनमा सामाजिक बन्धन र चौघेराहरू आफ्सेआफ खुल्दै जान्छन् र पुरुष बराबरको साभेदारी प्राप्त गर्छन् । “फिरन्ता महिला कडा मिहिनेत गर्दछे, हलो चलाउँछे, बोझ उठाउँछे, त्यसकारण ऊ आफ्नो पतिको साथ बराबरको साभेदारी राख्दछे, जबकि बुर्कामा दबिएकी मुस्लिम स्त्री आज पनि आफ्ना सामाजिक चौघेराहरूमा एक दासी हो । ”(सुनुवार २०७५, पृ.६७) । यस भनाइले मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरूको स्वाभिमानी र स्वतन्त्र चरित्रलाई प्रस्तुत गरेको छ । कुनै पनि परिस्थितिसँग नडराई सामना गर्ने मङ्गोल प्रजातिका महिलाको सङ्घर्षपूर्ण जीवनको विषयलाई यस कथाले चित्रण गरेको छ । आर्य महिलाको तुलनामा किन सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक हिसाबले स्वतन्त्र छन् भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेको छ । आवारा नै हुने भो बासै त्यहीँ भट्टीमा छ । त्यो छम्पेनीले छेत्रीको छोरो बिगारी । आमा फलाक्थिन् । (पृ. २९)

माथिको वाक्यमा आर्य प्रजातिको रामशरणकी आमाको अभिव्यक्तिले नेपाली समाजमा व्याप्त आर्य प्रजातिगत प्रवृत्तिलाई उजागर गरेको छ । यहाँ आर्य प्रजातिहरूले आफू बाहेकका प्रजातिलाई असभ्य देख्नुको यथार्थलाई रामशरण बिग्रेकोमा उनकी आमाले आफ्नो छोरालाई दोषी नदेखेर भट्टी पसलनी छम्पेनी दिदीलाई मात्रै दोषी देख्नु भनेको नेपाली समाजको जातको तहगत संरचनामा आर्य प्रजातिले मङ्गोल प्रजातिलाई हेर्ने दृष्टिकोण अभिव्यक्त भएको छ । छम्पेनी दिदी सर्लक्क परेको कायामा धेरैजसो लुङ्गी नै लगाउँथिन् । कहिलेकाँही म्याक्सी पनि भिर्थिन् र ब्लाउजमा टम्म मिल्थिन् (पृ. ३४) ।

माथिको साक्ष्यले प्रजाति अनुसार व्यक्तिका धर्म, संस्कृति र जीवनशैली मात्रै होइनन् उनीहरूका रहनसहन, खानपिन र पहिरनमा पनि विविधता पाइन्छ भन्ने यथार्थलाई छम्पेनी दिदीको पहिरनले पुष्टि गरेको छ । दक्षिणपूर्वी एसियाका नेपाल लगायत मलेसिया, कमबोडिया, भियतनाम, लाओस लगायतका मङ्गोल प्रजातिका महिलाहरूले लुङ्गी, ब्लाउज र टिसर्ट लगाउँछन् । संस्कृति त्यो संश्लिष्ट रूप हो जसभित्र समाजको सदस्यका रूपमा मान्छेले आत्मासात गर्ने ज्ञान, विश्वास र अन्य क्षमताहरू र आचरणहरू पर्दछन् (पाण्डेय, २०७३, पृ ५४) । “छम्पेनी दिदीले लुङ्गी र ब्लाउज लगाउनु उनको जीवनप्रतिको विश्वास र आचरण नै हुन् । चार वर्षमा सिरमान बुढा धेरै पटक भट्टीमा पुगेका थिए थोरै पटक सिरिमति बुढी पनि पुगेकी थिइन्सिरमान बुढाका लागि रक्सी किन्न (पृ. ३६) ।” मङ्गोल समुदायमा रक्सीलाई पवित्र वस्तुका रूपमा लिइन्छ । हरेक शुभ अशुभ कार्यदेखि विशेषदेखि सामान्य पाहुना आउँदा पनि रक्सीलाई सगुनका रूपमा टक्याउनु, पुजामा रक्सी चढाउनु मङ्गोल प्रजातिको सांस्कृतिक विशेषता हुन् । यसकारण पनि मङ्गोल प्रजातिभित्र रक्सी बनाउनु, बेच्नु वा किन्नु र पिउनुलाई सामान्य रूपमा लिइन्छ । कथामा सिरमान बुढाका लागि सिरिमति बुढी छम्पेनी दिदीको भट्टीमा बिना सङ्कोच रक्सी किन्न जानु उनको प्रजातिगत विशेषता नै हो । उनको ठाउँमा आर्य प्रजातिको महिला भएको भए यस्ता गतिविधिहरू सबै असम्भव जस्तै हुन्थे ।

छम्पेनी दिदी कलकत्ताबाट फर्किएकी हुन् ।

तिनी वेश्यावृत्तिमा लागेकी थिइन् ।

केके जाति रोग लागेर नेपाल फर्किएकी हुन् ।

कृष्णा उसको छोरी होइन ।

कृष्णा उसकै छोरी हो ।

मानिसहरू लख काट्थे यस्तै यस्तै के के (पृ. ३६)

प्रजातिको निर्माणमा जलवायु, भूगोल र इतिहासका महान् घटनाले भूमिका खेल्छ । कथाकी मूल पात्र छम्पेनी दिदीले बाँचेको भूगोल, उनको पहिरन जीवनशैली र मूलतः उनको जीवनको घटनालाई चिन्तन गर्दा उनी मङ्गोल प्रजातिकी तामाङ महिला हुन् भन्ने तथ्यको नजिक पुग्न सकिन्छ । इतिहासदेखि आजपर्यन्त पनि नेपालको चेलीबेटी बेचबिखनको तथ्याङ्कलाई हेर्दा तामाङ महिलाहरूनै बढी मात्रामा भारतीय बजारमा बेचिएको तथ्याङ्कलाई तेनको प्रजाति निर्माणमा इतिहासको भूमिका हुन्छ भन्ने मान्यतालाई पुष्टि गरेको छ । “त्यो साला र...का बान । भित्र गएर कृष्णालाई पो जबर्जस्ती गर्दै रहेछ । थुक्क पाजी के देखिस् यो सानो नानीमा मुर्दार । मार्दिन्छु म यसलाई आज । छम्पेनी दिदीले सुकुटी काट्ने चुलेसी उचालिन् ।” यहाँ छम्पेनी दिदीले आफ्नो ११ वर्षिया छोरी कृष्णालाई जबर्जस्ती गर्न खोज्दा नारायण भालाई आक्रोससहित रणचण्डी अवस्थामा स्वतस्फूर्त रूपमा आएका शब्दहरूहुन् । उनीद्वारा प्रयोग गरिएका यी वाक्यहरूमा पहिलो त उनी जुन पृष्ठभूमिबाट गुज्रिएर आइन् त्यसको प्रभावगत विशेषता र आफूले अनेकौं कष्ट सहेर पनि एउटी आमाले आफ्नो सन्तानलाई सुखी, खुसी र सुरक्षित राख्नु आमाप्रजातिको गुण हो । “समाजमा धर्म, संस्कृति परम्परागत मान्यता आदिका आधारमा महिला तथा अन्य लिङ्गका माथि भएका विभेद र त्यसका विरुद्धको चेतना निर्माण नारीवादी र लैङ्गिक कथामा पाइएको हुन्छ” (ढकाल, २०७७, पृ. ४६) । महिलालाई मान्छेको रूपमा स्विकार नगर्ने, केवल भोग्या वस्तुको रूपमा मात्रै हेर्ने पितृसत्ताले महिलामाथि गर्ने विभेद, दमन र हिंसागरेको यथार्थलाई कथामा देखाइएको छ ।

‘सिकोफाइभ’ कथामा परिवेश

जलवायु, भूगोल, जस्ता प्राकृतिक परिवेशको वर्णन सँगसँगै तेनले आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक परिवेशको साहित्यमा पर्ने प्रभावको पनि उल्लेख गरेका छन् । साहित्य सिर्जनामा आर्थिक पक्षको प्रभावको बारेमा पनि तेनलाई जानकारी भएको पाइन्छ । उनले सामाजिक परिवेश अन्तर्गत आर्थिक पक्षलाई साहित्यिक कृतिसँग जोड्ने प्रयास गरेका छन् (श्रेष्ठ, २०७१, पृ. ७६)

टेक्सटायलमा मजदुरी गथर्यो दिनभर हप्ताभर महिनाभर वर्षभर नत्र मुखमा माड कसले पारिदिओस् । कथाको सहायक पात्र रामशरणको यो साक्ष्यले तेनको प्राकृतिक परिवेश अन्तर्गतको आर्थिक परिवेश भल्केको छ । दिनरात नभनी जति परिश्रम गरे पनि गरिबहरू भन्भन् गरिब र धनीहरूपरिश्रम नै नगर्दा पनि भन्भन् धनी हुने व्यवस्थाले नेपाली नागरिकहरूमा धनी र गरिब वर्ग बिचको निकै गहिरो खाडल बनेको यथार्थलाई देखाइएको छ । “यी लोग्ने मान्छेहरू कि राजनीतिका कुरा गर्छन् कि आइमाइका नकचराहरु (पृ. ३३) ।” छम्पेनी दिदीको मुखबाट निस्किएको माथिको वाक्यले नेपाली पितृसत्तात्मक समाजमा यी पाटी, पौवा, चौतारो र भट्टीहरू लोग्ने मान्छेलाई भेला भएर राजनीतिका कुरा मात्रै होइन आइमाइका शारीरिक बनोटदेखि चरित्रसम्मका कुरा गर्न खोलिएका हुन् । पुरुषलाई पितृसत्ताले यी सबै गर्ने फुर्सदसँगै छुट पनि दिएको सामाजिक परिवेशको चित्रण कथामा गरिएको छ ।

मिति २०४६ चैत ७ गते अन्दाजी १६ बजेको समयमा मकवानपुर हेटौँडा नगरपालिका, पशुपतिनगर वडा नं ९ मेन रोडस्थित सिरमान थिङको निवासमा ६८ वर्षको निज सिरमान थिङको कुनै धारिलो हतियारले प्रहार गरी आन्द्रा निकालिएको अवस्थामा लास फेला परेको भनी यस कार्यलयमा इलाका

प्रहरी कार्यलय पशुपतिनगर मार्फत खबर प्राप्त (पृ. ३१) ।

सिरमान थिङको लासको मुचुल्का उठाउने क्रममा आएको माथिको साक्ष्यले प्राकृतिक परिवेशअन्तर्गतको भौगोलिक परिवेशअन्तर्गत मकवानपुर जिल्लामा घटेको घटना साक्ष्यको रूपमा आएको छ । “२०४६ फागुन ७ गतेदेखि सुरु भएको थियो आन्दोलन । आन्दोलनको पक्षमा पशुपतिनगरबाट उभिएका थिए रामशरण थापा, जगतमान थिङ, मास्टर कमल पोखरेल लगायतका मानिसहरू ।” कथामा आएको माथिको साक्ष्यले प्राकृतिक परिवेशअन्तर्गत राजनैतिक परिवेशलाई प्रष्ट्याएको छ । नेपालको राजनैतिक घटनाक्रमहरूमा एक प्रमुख घटना हो २०४६ । उक्त आन्दोलनमा आर्य र थिङ दुवै प्रजातिका नागरिकहरूको उत्तिकै योगदान थियो भन्ने साक्ष्य हो यो तर दुःख लाग्दो कुरा यस्ता आन्दोलन र परिवर्तनको बाटोमा जति सजिलोसँग पुरुषहरू घरबाट निस्कन पाउँछन् त्यसको तुलनामा महिलाहरूलाई असम्भव जस्तै हुने यथार्थलाई कथामा देखाइएको छ । २०४६ को आन्दोलनको उपलब्धि स्वरूप चैत २७ गते बिहान राजाले संविधानसभाबाट निर्दलीय शब्द हटाएर बहुदलीय व्यवस्थासहित प्रजातन्त्र प्राप्त घोषणा भएको साक्ष्यलाई माथिको साक्ष्यले पुष्टि गरेको छ ।

चैत महिना बुर्कुसी मारेर मध्यान्हमा पुगेको थियो । चर्को थियो मौसम । त्यस बखतको तापक्रम दुईवटा कुराले थोथ्यो कि त घरभित्रको पंखाले कि त चौतारीमा वर पिपलको छायाँले तराईको ठाउँ चर्को घाम, टिनका छाना, छाना भुत्रो हुन्थ्यो कक्षाकोठामा केटाकेटीहरूको उकुसमुकुस बढ्थ्यो, विद्यालयले बिहानै कक्षा चलाउने विकल्प निकालेको थियो । दिउँसो छुट्टी गर्ने । मध्यान्हमा स्कुल परिसर खाली हुन्थ्यो । (पृ. ४३)

चैत महिनाको प्रचण्ड गर्मी, त्यसबखतको बढ्दो तापक्रम र केटाकेटीको उकुसमुकुस प्राकृतिक परिवेशको रूपमा माथिको साक्ष्यमा देखा परेको छ । गर्मी महिनामा अन्य ठाउँको तुलनामा तराईमा बढी गर्मी हुने सन्दर्भले तराईको भौगोलिक पर्यावरण र गर्मी याममा त्यहाँको जीवनशैली र कथाकारको बसोबासको मूल थलो पनि हेटौँडा भएको र उनले आफ्नो जन्मभूमि वरिपरिको परिवेशलाई कथामा जीवन्त रूपमा चित्रण गरेको देखिन्छ ।

‘सिकोफाइभ’ कथामा युगीन चेतना

परिवर्तन एकै पटकको सामान्य प्रयासले सम्भव हुँदैन यसका लागि निरन्तरको प्रयास र लगावको आवश्यकता हुन्छ । नेपालको इतिहासमा राणा शासनको अन्त्यपछि पनि नेपाली जनताले आफ्नो हक अधिकार प्राप्तिमा लागि पटकपटक आन्दोलन र सङ्घर्षहरू गरिहेका थिए । जति अधिकार प्राप्त गरेका छन् ती अधिकार प्राप्तिमा लामो सङ्घर्षपूर्ण इतिहास जोडिएको छ । तर यति दुःखले प्रजातन्त्र आए पनि छम्पेनी दिदीको जीवनमा खासै परिवर्तन आएको छैन । पञ्चायती व्यवस्था चल्दै गर्दा कलकत्ताको वेश्यालयमा बेचिन पुगेकी छम्पेनी दिदी र देशमा प्रजातन्त्र आउँदै गर्दा बलात्कृत भएकी उनकी ११ वर्षिया छोरी कृष्णाको दर्दनाक पीडाको गहिराई भन्नुभन्नु गहिरिँदै गएको छ । महिला माथिको हिंसा, बलात्कार र उत्पीडनको घनत्व भन्नुभन्नु बढ्दै गइरहेको छ । पशुपतिनगरमा भर्खरै बस्ती बस्दा ताकाको कुरा हो । औलोको आतङ्क सकिएकै थिएन । जग्गा एकदमै सस्तोमा पाइन्थ्यो (पृ. ३६) । सन् १९५० को दशकमा नेपालको दक्षिण भूभाग तराई, भित्री मधेसमा औलो ज्वरोको भयावह अवस्था थियो । त्यसबेला नेपालमा करिब दुई लाख बढी औलोको रोगीहरूथिए भने तीमध्ये १० देखि १५ प्रतिशतको मृत्यु दर थियो । मधेसका मानिसहरू औलोका डरले तराईको थातथलो छाड्थे भने पहाडबाट कोही पनि तराई भर्न खोज्दैनथे । यस्तोमा तराई मधेसमा कौडीको भाउमा जग्गा पाइने भएकाले

त्यो समयमा पशुपतिनगरमा आठ कट्टा जग्गा किनेको सिरमान बुढा कालान्तरमा धनी बन्न पुगेको सन्दर्भलाई कथाले क्षणका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ :

पशुपतिनगर हाइवेमा दङ्गाफसाद भएको थियो । बिहानैदेखि नै प्रदर्शनकारी र पुलिसबिच भडप भएको थियो ।

निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था खारेजी गर ।

बहुदलीय व्यवस्था कायम गर ।

जनता तातो नारा लगाउँदै सडकमा उर्लिएका थिए चिसो व्यवस्थाका विरुद्ध । २०४६ फागुन ७ गतेदेखि सुरु भएको थियो आन्दोलन(पृ. ३७)

माथिको साक्ष्यले हरेक राजनैतिक आन्दोलनमा नेपाली नागरिकको स्वतस्फूर्त सहभागिता र बलिदान रहेको कुरालाई प्रष्ट पारेको छ । आफ्नो जीवनको पर्वाह नगरी आन्दोलनमा होमिदा कतिपयका अङ्गभङ्ग भए भने कति सहिद भए भन्ने तथ्यलाई उजागर गरेको छ । सत्तामा पुगेपछि जनताको बलिदानीबाट ल्याएको प्रजातन्त्र वा अहिलेको लोकतन्त्रले जनताका लागिभन्दा नेता र उनका परिवार अनि कार्यकर्तालाई बाहेक जनतालाई खासै केही नगरेको साक्ष्य कथामा प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

औलो आतङ्कको क्षण, २०४६ सालको ऐतिहासिक राजनैतिक आन्दोलनको क्षण, औलो आतङ्कको क्षण र प्रजातन्त्र प्राप्तिको क्षणपछि पनि पितृसत्तात्मक नेपाली समाजमा एकल मङ्गोल महिला छम्पेनी दिदीले कलकत्ताको वेश्यालयबाट फर्केर आफ्नै समाजमा पुनः स्थापित भएर जीवन बाँच्न नसकेको र अन्त्यमा आफ्नो र छोरीको अस्तित्व रक्षाका लागि बसिरहेको थातथलो छाडेर हिँडनु परेको बाध्यात्मक र कारुणिक अवस्थाको चित्रण यस कथामा छ ।

निष्कर्ष

‘सिकोफाइभ’ कथामा ४० को दशकमा कलकत्ताको वेश्यालयबाट फर्किएपछि आफ्नै जन्मभूमि नेपालमा भट्टी पसल सञ्चालन गर्दै आएका मङ्गोल प्रजातिकी छम्पेनी दिदी वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक विभेदको चपेटामा परेकी छिन् । उनले आफू र आफ्नो ११ वर्षीय छोरी कृष्णाको अस्तित्व रक्षाका लागि गरेको सङ्घर्ष र समाजले छम्पेनी दिदीजस्ता एकल र वेश्यावृत्तिबाट फर्किएर पुनः स्थापित जीवन बाँच्न चाहने महिलालाई पितृसत्तात्मक समाजले हेर्ने दृष्टिकोणलाई यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ ।

पितृसत्ताले महिलालाई गर्ने विभेद, दमन, हिंसा, त्यसैगरी परिवेशको रूपमा तराईको चैत महिनाको प्रचण्ड गर्मी, सन् १९५० को औलो , २०४६ सालको नेपालको राजनैतिक परिवर्तन र देशमा प्रजातन्त्र, लोकतन्त्र जे आए पनि ती सबै परिवर्तनले मङ्गोल प्रजातिका महिलाको जीवनमा खासै परिवर्तन नआएको, पितृसत्ता यथावतै रहेको । दिनानुदिन महिला माथिका हिंसा र बलात्कारका घटना बढिरहेको बोध गराउनु प्रस्तुत कथाको निचोड हो ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- ढकाल, रजनी (२०७७), समकालीन नेपाली कथामा वैचारिकता, कमलादी : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- ढकाल, रजनी, (२०७८), हिप्पोलिट तेनको प्रजाति, परिवेश र युग सम्बन्धी मान्यता, कक्षा सामग्री, कीर्तिपुर : त्रिवि नेपाली केन्द्रिय विभाग ।
- थिङ, बिना (२०७७), याम्बुनेर, काठमाडौँ : फिनिक्स बुक्स ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र, ललीतपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाण्डेय, मैनेजर (इ.१९८९), साहित्य के समाजशास्त्र की भूमिका, चन्डीगड : हरियाणा साहित्य अकादमी ।
- महर्जन र अन्य, (२०७७), लोकतन्त्रमा नागरिक समाज, थापाथली :मार्टिन चौतारी ।
- राई कैलाश(२०७७)“नेपाली भर्सेस” “नेपालका” महिला :महिला आन्दोलनहरु र विविधता समाज अध्ययन, बस्नेत चूडामणि र अन्य(सम्पा.)थापाथली :मार्टिन चौतारी, पृ.९ ।
- विष्ट, डोरबहादुर (२०७६), भाग्यवाद र विकास, काठमाडौँ : डोरबहादुर विष्ट परिवार ।
- शर्मा, जनकलाल (२०७५), हाम्रो समाज : एक अध्ययन, काठमाडौँ :मञ्जरी पब्लिकेसन ।
- श्रेष्ठ, चन्द्रमान(२०७१)पारिजातका उपन्यासको समाजशास्त्र, विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, कीर्तिपुर : त्रिवि नेपाली केन्द्रिय विभाग ।
- सुनुवार, रमेश(२०७५), द सेकेण्ड सेक्स, काठमाडौँ : प्रगति पुस्तक सदन ।